

Naposlijetku se daje zaključiti da se Bučanovi ogledi, objedinjeni nepreuzetnim naslovom *U dokolici*, gipko i skladno slijevaju jedan u drugi te na krilima lucidnih uvida i višespektnih obuhvata predmeta razmatranja streme prema stalno izmičućoj cjelini pojavnoga i nepojavnoga svijeta. Etimološki raščlanjeno možemo reći kako je koli-koća vremena u do-koli-ci učinila da fizički po-gled bude proširen i u isti mah usredotočen u metafizički pro-gled (gledanje kroz, pro-nicanje, duhovni zor u dubinu), koji ponire do biti promatranoga. Vođena briljantnim argumentacijama ova knjiga sučeljava i harmonizira ontologiju i teologiju, estetiku i etiku, antropologiju i politiku, filozofiju i umjetnost, jezik i svijet, subjekt i objekt, misao i izvanmentalnu zbiljnost. Stoga nije pretjerano ustanoviti da je autor napisao po svemu izvrsnu knjigu koja zavrjeđuje jasno izrečenu i nepridržanu pohvalu.

Marito Mihovil Letica

Luka Janeš

Ekoetika Alda Leopolda u perspektivi integrativne bioetike

Pergamena – Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb 2023.

Knjiga *Ekoetika Alda Leopolda u perspektivi integrativne bioetike* Luke Janeša, »agilnog promicatelja Leopoldova djela« i docenta s Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, predstavlja produbljenu studiju o ekoetičkom opusu, nasljeđu i aktualnosti ideja američkog šumara, ekologa i književnika Alda Leopolda (1887. – 1948.), čiji rad još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prepoznat u hrvatskoj javnosti.

Nakon hrvatskog prijevoda fundamentalnog Leopoldova spisa *Ljetopis Pješčanog Okruga*, priređenog prevoditeljskom rukom stručnjaka za zaštitu prirode i publicista Siniše Goluba, ovo je tek drugo djelo u Hrvatskoj objavljeno s namjerom poticanja interesa šire hrvatske javnosti, kao i stručne zajednice, za Leopoldovu misao, koje suvremenom čovjeku može poslužiti kao orijentacijska smjernica za ostvarivanje skladnog odnosa prema okolišu.

Njegov rad predstavlja spoj filozofije i praktičkog djelovanja, u kojem briga za prirodu postaje moralni imperativ. Leopoldova misao, kako je autor interpretira, ne ostaje zatvorena u teorijskim okvirima. Ona zahtijeva praktičnu primjenu – primjerice, u odgoju i obrazovanju, u javnim politikama, u lokalnim zajednicama i širim, globalnim strategijama. Time se postavlja i jasna istraživačka zadaća ove knjige: pokazati kako ideje Alda Leopolda, promatrane i zahvaćene iz perspektive integrativne bioetike, mogu postati orijentacijski vodič za djelovanje u 21. stoljeću.

U skladu s naznačenim, Janeš je za hrvatske sveučilišne novine *Universitas* svojedobno izjavio da bi znanja koja prenosi filozofija, što je i stručna domena ove knjige, trebala ljude:

»... naučiti cijeniti koheziju, vrlinu i ljepotu, trebala bi nas učiti smijati se i plesati duhom, vjerovati da pojedinci i društvo mogu napredovati u suglasju.« (Bruno Bogović, »Filozofija u službi afirmacije bogatstva hrvatske povijesti, tradicije i kulture«, *Universitas Portal* (30. 10. 2023.). Dostupno na: <https://www.akademski.hr/filozofija-u-sluzbi-afirmacije-bogatstva-hrvatske-povijesti-tradicije-i-kulture/> (pristupljeno 10. 8. 2025.))

Ovo studentsko djelo o Aldu Leopoldu i njegovu utjecaju na spise i promišljanje autora u području (bio)etike i filozofije sadržajno je podijeljeno na: (1) »Predgovor« Siniše Goluba i (2) »Uvod«, te pet poglavlja: (3) »Život i djelo Alda Leopolda«; (4) »Leopoldov utjecaj na Vana Rensselaera Pottera i razvoj integrativne bioetike«, (5) »Næssova ekofilozofija i dubinska ekologija kao uvod u fenomenologiju života i hermeneutičku sintezu Leopoldove refleksije u integrativno-bioetičkom horizontu«; (6) »Ekoetička misao Alda Leopolda kao poticaj za razvoj i afirmaciju orijentacijske discipline integrativne bioetike«, i (7) »Zaključak«.

U »Predgovoru« (str. 11–12) Siniša Golub, najznačajniji hrvatski »leopoldolog«, po struci pedagog i fotograf, sažeo je rad i ostavštinu znanja američkog prirodoslovca i spisatelja Alda Leopolda te istaknuo današnju važnost knjige *Ljetopis pješčanog okruga* (orig. 1949.; hrv. prev. 2021.). Svoju je popularnost Leopoldova misao prvotno zadobila, kako je Golub konstatirao, u krugu akademske bioetičke zajednice. Golub podsjeća na to da je Leopold bio čovjek terena, onaj koji je promišljao dok je hodao kroz šume, promatrao životinje i bilježio promjene u krajoliku. Leopoldova pisana ostavština rezultat je cjeloživotnog iskustva, promatranja prirode i neposrednog sudjelovanja u njenim ritmovima. Upravo Leopoldov primjer poziva na odgovornost – da se prirodu promatra ne kao resurs za iskorištavanje, nego kao zajednicu kojoj ljudi pripadaju, te da iz toga pripadanja proizlazi i dužnost čuvanja, brige i suživota.

Iz te pouke svakako treba tražiti *put do daljnje popularizacije* ovih misli.

Kroz »Uvod« (str. 13–22) Janeš usmjerava čitatelja na osnovno istraživačko pitanje – kako Leopoldove ideje, nastale u kontekstu prve polovine 20. stoljeća, mogu poslužiti kao teorijski i praktični temelj za sadašnju integrativnu bioetiku? Autor pri tome naglašava da:

»... pitanja ekološke krize te održivosti ljudskog, ali i života mnogih ostalih neljudskih vrsta živih bića, biljaka, njihovih staništa i općenito uvjeta života zauzimaju nezaobilazno filozofijsko mjesto [...]« (Str. 13.)

Kroz transdisciplinarni pristup, spajajući ekološke, filozofske, teološke i društveno-znanstvene uvide, Janeš oblikuje hipotezu da održivost života na Zemlji zahtijeva odmak od rigidne antropocentrične perspektive – naime, približavanjem i usvajanjem bioprotekcionističkih, najzad ekocentričnih načela. Upozorava se na posljedice »mahnite« hiper-akumulacije kapitala, volje za moći, narcizma i sebičnosti, koji ne samo da narušavaju ekološku ravnotežu nego i slabe moralnu svijest čovječanstva. Takvim tendencijama autor suprotstavlja Leopoldovu viziju harmoničnog suživota, u kojoj se priroda promatra kao partner, a ne podložnik.

U prvom poglavlju, pod naslovom »Život i djelo Alda Leopolda« (str. 23–83), prati se Leopoldov razvoj od dječaka iz Iowe, koji je bio odgajan u duhu poštovanja prirode, do profesora na Sveučilištu Wisconsin i jednog od začetnika tzv. *ekologije divljači* (engl. *wildlife ecology*). Leopoldova profesionalna i životna iskustva oblikovala su njegovu prepoznatljivu ekoetičku misao, a prekretnice poput susreta s umirućom vučicom u eseju »Misliti poput planine« postale su simbol njegova prijelaza s antropocentričnog na ekocentrično promišljanje:

»Tada sam shvatio, i znam to do današnjeg dana, da je u tim očima za mene bilo nečeg novog – nečeg poznatog samo vučici i planini. Tada sam bio mlad i lak na obaraču; ako manje vukova znači više jelena, mislio sam da će zemlja bez vukova biti lovački raj. Ali nakon što sam vidio zamiranje zelenog plama, oćutio sam da se ni vučica ni planina ne slažu s takvim pogledom.« (Str. 33.)

Kritizirao je utilitarističke pristupe zaštiti okoliša, inzistirajući na razumijevanju zemlje kao zajednice kojoj čovjek pripada. To je ta ideja »zemlje« kao zajednice svih, a ona je postala temelj njegova kapitalnog, posmrtno objavljenog djela *Ljetopis pješčanog okruga* (1949.). Kroz te je tekstove Leopold pozivao na promjenu kulturne paradigme: od gledanja na zemlju kao na resurs prema gledanju na nju kao na živi sustav čije zdravlje određuje i opstanak ljudske zajednice. Tako Janeš spominje i prekretnicu u Leopoldovu životu, a to je bila kupnja zapuštene farme u području

Sand County (hrv. *Pješčani Okrug*) uz rijeku Wisconsin:

»Farmu nije koristio samo kao mjesto za odmor i rekreaciju obitelji već i kao eksperimentalni poligon za svoja mnogobrojna istraživanja, što nesumnjivo predstavlja apsolutni *novum* ne samo u kontekstu šumarskog pristupa zaštiti okoliša već i u kontekstu eksperimentalne znanosti *per se*.« (Str. 34.)

Nadalje, drugo poglavlje, pod naslovom »Leopoldov utjecaj na Vana Rensselaera Pottera i razvoj integrativne bioetike« (str. 85–100.), otkriva da je Leopold svojim konceptom »etike zemlje« nadahnuo biokemičara i onkologa Vana Rensselaera Pottera (1911. – 2001.) da oblikuje ideju globalne bioetike. Potter je prepoznao da:

»... ljudska vrsta može preživjeti samo ako je (1) ekosustav u cjelini sposoban za oporavak i opstanak od 'nasilja' koji je ljudska vrsta provodila tijekom gospodarskog iskorištavanja; i (2) da se broj ljudskih bića drži unutar granica postavljenih ograničenjima ekosustava.« (Str. 90.)

Uspostavlja se paralela između Leopoldova ekološkog idealizma i Potterove vizije integrativnog pristupa, čime se potvrđuje da ekološka misao ima legitimno mjesto unutar suvremene bioetike. Poglavlje zatim povezuje Potterovu misao s razvojem integrativne bioetike u hrvatskom kontekstu, gdje su je razvijali Ante Čović, Hrvoje Jurić i drugi. Autor pokazuje kako se Leopoldov utjecaj može pratiti ne samo kroz Potterov rad nego i kroz institucionalne i teorijske modele bioetike koji su danas prisutni u akademskim i javnim raspravama.

Treće poglavlje, nazvano »Næssova ekofilozofija i dubinska ekologija kao uvod u fenomenologiju života i hermeneutičku sintezu Leopoldove refleksije u integrativno-bioetičkom horizontu« (str. 101–126), proširuje raspravu usporedbom Leopoldovih stavova s učenjem Arne Næssa. Janeš detaljno razlaže temeljne postavke dubinske ekologije i objašnjava kako one nadilaze površinsku, reformističku ekologiju koja se ograničava na tehnička rješenja ekoloških problema. Dubinska ekologija, sa svojim naglaskom na unutarnjoj vrijednosti svih oblika života, pruža filozofsku podlogu za dublje razumijevanje Leopoldove ekološke savjesti. Poglavlje uvodi i fenomenološku i hermeneutičku dimenziju, čitajući Leopoldovu misao kao dio šire filozofije života koja integrira prirodne i humanističke znanosti. Hermeneutička dimenzija dolazi do izražaja u analizi (i napose sintezi) načina na koji Leopoldovi eseji interpretiraju prirodu i ljudsku ulogu unutar nje. Janeš pokazuje da se Leopold ne zadovoljava pukim opisom ekoloških činjenica, nego ih tumači kroz prizmu smisla, odgovornosti i etičkog izbora. Upravo ta sposobnost spajanja empi-

rijskog i hermeneutičkog čini njegovu misao trajno relevantnom.

Konačno, u četvrtom poglavlju, naslovljenom »Ekoetička misao Alda Leopolda kao poticaj za razvoj i afirmaciju orijentacijske discipline integrativne bioetike« (str. 127–150), Janeš pokazuje kako Leopoldova načela mogu poslužiti za razvoj integrativne bioetike u praktičnom smislu. Leopoldov doprinos ovom procesu sastoji se u jasno artikuliranom stavu da je čovjek dio biotičke zajednice te da je moralno odgovoran za održavanje njezine ravnoteže. Autor povezuje Leopoldove stavove s pionirima bioetičke misli poput Fritza Jahra, koji je formulirao »bioetički imperativ«, Alberta Schweitzera i njegova koncepta »poštovanja prema životu«, te Hansa Jonasa, čija »etika odgovornosti« poziva na djelovanje u korist budućih generacija. Ovdje navodi i misao Alberta Schweitzera:

»... poštivanje života je apsolutno i bez iznimke, jer život je naprosto svetinja. Iz čovjekove svijesti da je život 'koji želi živjeti u središtu života koji želi živjeti' [...]« (Str. 98.)

Time povezuje prostor primjene Leopoldove ideje da je čovjek samo jedan od članova šire zajednice. Janeš naglašava da integrativna bioetika nipošto ne smije ostati na razini akademskih i »kružnočkih« rasprava, već mora imati izravne posljedice u obrazovnom sustavu, zakonodavstvu i javnim politikama.

Glavni je doprinos ove knjige taj što nudi sve elemente za oblikovanje suvremenih (bio) etičkih paradigmi kada je u pitanju ekoetika Alda Leopolda. U vremenu klimatskih promjena i izazova, kao i globalne ekološke krize, Leopoldova misao postaje ne samo inspiracijom nego i nužnošću. Kroz ovu znanstvenu studiju ukazano je da integrativna bioetika, kada je oslonjena na Leopoldove ideje, zadobiva dodatnu širinu interdisciplinarnog okvira povezivanjem prirodnih znanosti, filozofije, ali i javnih politika. Takav pristup ne samo da potiče promjenu percepcije čovjekova mjesta u prirodi nego otvara i konkretne smjernice za djelovanje u zajednici. Time knjiga nadilazi puku teorijsku analizu i postaje praktičan priručnik eko-etičkog odgovora na neke od najvećih izazova našeg vremena.

Bruno Bogović

**Igor Josipović, Demian Papo,
Hrvoje Potlimbrzović (ur.)**

Društvo, znanost i umjetnost u (post)digitalnom dobu

**Filozofski fakultet Josipa Jurja
Strossmayera u Osijeku –
Hrvatska akademija znanosti i
umjetnosti, Centar za znanstveni
rad u Vinkovcima, Osijek –
Vinkovci 2024.**

Prikaz zbornika radova *Društvo, znanost i umjetnost u (post)digitalnom dobu*, koji je proizašao iz istoimenog *Međunarodnog interdisciplinarnog 3. Kongresa Centra za interdisciplinarna istraživanja Filozofskog fakulteta Osijek*, započet ću zapazanjima nizozemskog teoretičara i kritičara medija Geerta Lovinka o »izumiranju interneta«, sintagmom koja svakako ne sugerira doslovno iščezavanje digitalnih tehnologija, već kraj jedne ere: nestanak interneta kao prostora ogromnog demokratizacijskog potencijala, otvorenih mogućnosti, kolektivne imaginacije i radikalne spekulacije (Lovink 2022).

Destabilizacija rigidnog poretka tradicionalnih medija (koje je karakterizirala *top-down* kontrola, centraliziran autoritet i službeno mišljenje), začeta novomedijskim optimizmom digitalne kulture otvorenih mreža, danas je zamijenila akcelerirana implozija entropije: konflikt je potisnuo prosudbu, brzina nadvladala provjeru, reakcija pobijedila refleksiju. Kaos digitalnog doba uspostavio je ne samo ekonomsku nadmoć nadzornog kapitalizma već je razdorom između tehnologije i demokracije obezglavio društveno tijelo planete – efektno neutralizirajući društvenost ciničnom redukcijom komunikacije na spektakl velikih podataka. Preciznije rečeno: »društveno se više ne manifestira ni kao pobuna ni supkultura već [kao] tehnokulturalni entitet, specijalni efekt softvera koji izaziva ovisnost svojstvima feedbacka u realnom vremenu« (Lovink 2012). Iako nije moguće ustvrditi kako poražavajuće konstatacije poput ove gore iznesene oslikavaju točku konvergencije radova objavljenih u zborniku koji prikazujemo, razlog je za ovakav pristup dvojak.

Naime, sama ideja postdigitalnosti nije nastala iz potrebe da se referira na nešto što je iza nas, nešto što se već desilo, već se pojavila kao signal koji nas upućuje na nužnost hibridiziranja pristupa medijskoj konvergenciji (procesima koji čine samu bit digitalnog doba). Koncept postdigitalnosti, naime, nije proistekao iz znanosti i obrazovanja, već iz